

Sirpa Aalto & Timo Ylimaunu

Muistamisen kulttuurin sukupuolittuneisuudesta – Näkökulma Suomen historiaan

Näkökulmakirjoituksessa tarkastelemme julkisen muistamisen sukupuolittuneisuutta Suomessa. Olemme tutkineet keskiaikaan liittyviä muistomerkkejä Suomessa ja havainneet niiden olevan vahvasti yhteyksissä maskuliiniseen menneisyyskuvaan ja historianarratiiviin, jota rakennettiin erityisesti 1920- ja 1930-luvuilla. Esitämme esimerkkejä näistä, ja teemme lyhyen katsauksen siihen, ketkä naiset ovat saaneet muistomerkin tai -laatan.

Kansallinen narratiivi historiasta liittyy vahvasti siihen mitä ja ketä halutaan muistella. Muistamiseen ovat kuuluneet esimerkiksi muistomerkit, biografiat ja postimerkit. Tällaiset julkisen muistamisen tavat paljastavat, mitä arvostettiin ja miten muistamisen tavat osallistuivat kansallisen historianarratiivin rakentamiseen. Kuten Tiina Kinnunen on osoittanut, menneisyyden muistaminen suomalaisessa kansallisessa historianarratiivissa on ollut sukupuolittunutta¹. Naisialiikkeen aktiiviset naiset halusivat kirjoittaa esiin 1800-luvun lopulla merkittävien naisten elämäkertoja vastapainona teoksille, jotka pyrkivät paaluttamaan kansallisia merkkimiehiä osaksi Suomen historiaa.

Törmäsimme muistamisen sukupuolittuneisuuteen tutkiessamme Suomen keskiaikaan liittyviä muistomerkkejä, joista etsimme viitteitä medialismista. Samalla päädyimme toteamaan, että keskiajasta aikakautena oli rakennettu julkisessa muistamisessa hyvin maskuliininen kokonaiskuva.² Vaikka biografiat ja muistomerkit ovat molemmat osa julkista muistamista, niitä ei voi täysin rinnastaa. Siinä missä naiset pystyivät suhteellisen matalalla kynnyksellä kirjoittamaan naisia esille historiaan, muistomerkkihankkeet ovat olleet toimikuntien ohjaamia, rahaa vaativia panostuksia. Toimikunnat puolestaan olivat miesten käsissä, mikä omalta osaltaan vaikutti siihen, keitä valittiin muistamisen kohteiksi.

Vaikka Suomen kansallisen historianarratiivin luominen alkoikin 1800-luvulla, se ei antanut aihetta samankaltaiseen keskiaikaisten henkilöiden kunniaksi pystytettyjen muistomerkkien runsauteen kuin esimerkiksi Ranskassa. Tutkimuksemme vahvisti, etteivät keskiajalla eläneet henkilöt olleet ylipäättään suomalaisessa muistomerkkien pystyttämässä mitenkään keskeinen muistamisen kohde. Määrittelimme keskiajan ”pitkäksi keskiajaksi” ja ulotimme sen 1500-luvun loppuun saakka. Sitä kautta tutkimuksemme piiriin nousi muun muassa nuijasota, jonka tapahtumia ja henkilöistä erityisesti Jaakko Ilkkaa on muistettu pystyttämällä muistomerkkejä. 1500-luvun henkilöistä myös Pekka (Juho) Vesainen on saanut omat muistomerkkinsä. Jäimme pohtimaan, ketä keskiaikaan liittyvää naista olisi voitu muistaa ja mistä syistä.

Jos Suomen keskiajalta pitäisi nimetä yksi nainen, kuka se olisi? Olisiko hän ansainnut muistomerkkin? Kuvaavaa on, että jopa menneisyyden asiantuntijan pitää tosissaan pinnistellä muistinsa supukoita ja pohtia, keitä naisia Suomen historiankirjoituksessa mainitaan keskiajalta, voisiko heille pystyttää muistomerkkin ja millä perusteella. Merkittäviä naisia on ollut, mutta heistä tiedetään kovin vähän. Mieleen tulee Lallin puoliso Kerttu, joka on ehkä puolimyyttinen hahmo ja jonka rooli legendaksi muodostuneissa tapahtumissa on vähintäänkin epäselvä.³ Oliko Kerttu ikävä juonitteleva akka, joka valheillaan usutti Lallin piispa Henrikin perään? Vai oliko hän ehkä uhri, joka oli kokenut vääryyttä piispa Henrikin ja tämän miesten suunnalta? Kertun muistaminen liittyy juuri siihen, mitä Henrikistä, Lallista ja kristinuskon tulosta Suomeen halutaan kertoa. Kuka oli hyvä ja kuka paha? Kenen tarinaa kerrotaan ja millä äänenpainoilla?

Vaikka keskiajalla oli selvästi oma roolinsa kansallisessa historiankirjoituksessa 1900-luvun alkuvuosikymmeninä, tämä ei suoranaisesti manifestoitunut runsaina keskiaikaan liittyvinä muistomerkkeinä. Itsenäisen Suomen valtion synty traumaattisen sisällissodan kautta vei tilan muulta muistamiselta. Voittajaosapuoli pystytti ensin omia muistomerkkejään. Kun vastakkainasettelut lievenivät vuosien myötä, myös hävinneelle osapuolelle sallittiin sisällissodan uhrien muistaminen. Nykyään talvi- ja jatkosodan muistomerkit hallitsevat ylitse muiden, sillä näistä sodista selviytyminen on paitsi osa lähihistoriaa myös keskeinen kansallisen historianarratiivin rakennusaine.

Kansallisen historian identiteetti ja menneisyys, eli historianarratiivi, rakentui 1920-luvulla niille perustuksille, joita 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kansallishenkiset historiankirjoittajat, kuten Zacharias Topelius,

olivat olleet muuraamassa. Toki on muistettava, että tämä kuva ei ollut yhtenäinen, vaan esimerkiksi fennomaanien ja svekomaanien kielikiistat ulottuivat myös menneisyyden tulkintoihin. 1920-luvun kansallismielinen ja -henkinen ilmapiiri tuotti keskiaikaa sivuavaa kirjallista ja kuvallista aineistoa. Muun muassa Aarno Karimon teossarja *Kumpujen yöstä* löytyi monesta kodista. Karimon piirroksissa kiteytyy 1920- ja 1930-lukujen nationalistinen katsanto kansalliseen menneisyyteen. Siinä keskiaika ja sitä edeltävä aika, joihin viitattiin usein ”heimokautena/-aikana”, sopivat poliittisesti hyvin oikeistolaiseen ajatusmaailmaan. Karimon teosten kuvamaailma on erittäin maskuliininen: karut, jopa synkät mieshahmot kuvataan usein taisteluiden tiimellyksessä. Samankaltainen kuvasto heijastuu esimerkiksi Pekka (Juho) Vesaisen patsaassa lissä.

Pekka Vesainen ja Lalli maskuliinisen muistamisen ilmentyminä

Pekka Vesainen oli pohjoispohjalainen talonpoika, joka taisteli 1500-luvun lopulla venäläisiä vastaan niin kutsutun Pitkän vihan aikana (1570–1595). Iihin piti pystyttää Pekka Vesaiselle omistettu näköispatsas vuonna 1940, mutta talvisodan puhkeaminen ja sotavuodet siirsivät paljastuksen vuoteen 1950. Tuon kymmenen vuoden aikana patsaaseen liittyvät merkitykset muuttuivat. Vuoden 1940 kontekstissa Vesaisen muistomerkki venäläistä vihollista vastaan taistelleena miehenä sopi hyvin talvisodan ajan henkeen. Kun patsas vihdoin paljastettiin vuonna 1950, ei ollut enää suotavaa soimata itäistä naapurua ja aiheuttaa poliittista skismaa. Patsaan jalustaan jo 1941 kaiverretut isänmaallishenkiset tekstit hävytettiin pois. Maskuliinisuutta uhoava pohjalainen talonpoikaissoturi jäi nyt edustamaan paikallista historiahenkilöä, jonka sotaisuutta ei haluttu korostaa. Silti patsaan muotokieli kertoo toista: Kalervo Kallion muotoilema lihaksikas mieshahmo on tarttumassa huotrassa olevaan miekkaansa ikään kuin valmiina puolustamaan kotiaan.

Siinä missä Pekka Vesainen on pitkälti paikallinen, puolimyyttinen kuuluisuus ja unohtunut sotia edeltävän ajan kansallishenkiseen historiankirjoitukseen, Lalli sen sijaan on kansallisesti tunnustettu vaikkakin kiistelty hahmo. Lallin historiallisuudesta on esitetty varsin perusteltuja epäilyjä, mutta se ei ole estänyt nostamasta tätä hahmoa näkyvästi esille. Erityisen huomion Lalli on saanut hänen kotikunnakseen esitetyssä Köyliössä. Lallin

muistomerkin pystytystä Köyliöön alettiin puuhata jo 1955, mutta kesti vuoteen 1989 saakka ennen kuin patsashanke vihdoinkin toteutui. Lallin muistaminen ei vaikuta olleen poliittisesti vaarallista 1980-luvulla, jolloin Neuvostoliittoa ei edelleenkään haluttu ärsyttää muistamalla niitä menneisyyden miehiä, jotka olivat vastustaneet Venäjän valtapyrkimyksiä. Aimo Tukiaisen tekemä Lallin patsas Köyliössä muistuttaa kuitenkin hämmästyttävän paljon talvisodan lumipukuista sotilasta. Patsaasta huokuu järkähtämättömän miehen olemus ilman että se on sotaisa. Kirves on kainalossa, ei kädessä.

Naisen paikka myöhemmässä muistikulttuurissa

Pystyimme löytämään Suomesta vain yhden keskiaikaan liittyvän muistomerkin, joka on omistettu naiselle. Naantalin kirkon seinustalta löytyy nunnan patsas. Se on pystytetty Naantalissa sijainneen birgittalaisluostarin muistoksi (1993, tekijänä Raimo Heino) eli sitä ei ole omistettu yhdelle henkilölle, vaan pikemminkin nunnaluostarille historiallisena laitoksena tai ilmiönä. Patsaan koruttomuus ja syrjäinen sijainti tuovat esiin sen, että naisille on varattu keskiaikaan liittyvässä muistamisessa hyvin marginaalinen ja vaatimaton rooli. Keskiajan muistamisessa naiset yksilöinä loistavat poissaolollaan. Tämä ei ole yllättävä tulos, sillä naisille omistettuja muistomerkkejä on ylipäätään vähemmän kuin miehille omistettuja.

Naisten muistamisen vähäisestä merkityksestä – ja jopa vähättelevästä asenteesta naisten roolia kohtaan – kertoo pieni syväluotaus 90 vuoden takaiseen paikallishistoriaan. Oulun historiaseura sai vuonna 1933 Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliitolta tehtäväkseen selvittää sellaisia historiallisia kohteita ja henkilöitä Pohjois-Suomesta, joille voitaisiin pystyttää muistopatsas tai muistomerkki. Historiaseura toimitti vuonna 1935 maakuntaliitolle vastauksena henkilöluettelon, jonka 83 pohjoissuomalaista olisivat seuran mukaan ansainneet muistomerkin. Näistä 83 henkilöstä viisi oli naisia:

- Emmy Charlotta Achté, Oulussa 1850 syntynyt laulajatar,
- Isa Asp, Utajärvellä 1853 syntynyt runoilijatar,
- Ida Baslier-Magelssen, Nivalassa 1846 syntynyt laulajatar,
- ”Margareeta, lappalainen uskonnollinen näkijätär, lappalaisten käännyttäjä, vaikuttanut 1390 tienoilla”,
- Saara Elisabet Wacklin, Oulussa 1790 syntynyt opettaja ja kirjailija⁴

Edellä mainituista naisista ”lappalaisten käännyttäjäksi” nimetyn Margareetan tausta on kaikkea muuta kuin selvä, sillä hänet mainitaan vain keskiaikaisessa dokumentissa, jossa hän pyytää apua kuningatar Margareetalta ”lappalaisten” käännyttämiseen⁵. *Kaiku*-lehden artikkelissa, jossa ehdokkaat mainitaan, oli unohdettu se, että Oulussa oli jo paljastettu Sara Wacklinin muistoreliefi toukokuun lopussa 1928. Reliefi oli pystytetty kirjastotalon, nykyisen (kohta entisen) Pohjois-Pohjanmaan museon edustalle. Muistopatsashankkeen olivat hoitaneet täysin oululaiset naisjärjestöt. Hankkeeseen osallistui Oulun Kokoomusnaiset, joka oli hankkeen alullepanija. Rahankeräykseen tulivat mukaan Oulun Nuijan naisjärjestö, joka oli Kokoomusnaisten järjestöä edeltävä Suomalaisen Puolueen naisjärjestö, Oulun Naisliitto, Lotta Svärd-yhdistys, Oulun Rouvasväen Yhdistys, Valkonauha sekä N.N.K.Y.⁶ Tämäkin osoittaa, että nimenomaan naiset nostivat omilla toimillaan naisia muistamisen kohteiksi.

Oulun Historiaseuran ehdottamista naisista Sara Wacklin sai patsaan, jonka Oulun kaupunginvaltuuston puheenjohtaja, rehtori Antti Jauho otti vastaan. Hän toi puheessaan esille, että oululaisten tulisi myös muistaa suurmiehiään ja pystyttää heille muistomerkit. Näistä suurmiehistä hän luetteli

Kuva 1. Sara Wacklinin muistoreliefi, Into Saxelin 1927, Ainolan puistossa. Kuva: T. Ylimaunu.

Juhana Vilhelm Snellmanin, Sakari Topeliuksen, Matias Aleksanteri Castrénin, Johan Ludvig Runebergin, Samuli Kallion, Kaarlo Kramsun, Kyösti Vilkkunan, Juhani Siljon ja Teuvo Pakkalan. Valtuuston puheenjohtajan mielestä ”Oulu ja Oulun lääni ei vielä ole maksanut näille suurmiehilleen sitä kulttuurivelkaansa, joka sen eittämättä on suoritettava”. Hänen mukaansa kuitenkin ”Oli onnellinen ajatus, että Oulun naisjärjestöt ottivat patsashankkeen ajamisen huolekseen, koska Saara Wacklin oli Oulun ainoa historiallinen nainen”.⁷

Naisten muistaminen erilaisilla muistomerkeillä sai vauhtia Suomen itenäistyttyä. Sara Wacklinin lisäksi muita naisille pystytettyjä patsaita ovat esimerkiksi Minna Canthin patsas Kuopiossa vuodelta 1937, Larin Paraskelle omistettu muistomerkki, joka paljastettiin vuonna 1949 Helsingissä, sekä Fredrika Runebergille vuoden 1957 muistomerkki Porvoossa. Maria Jotunille paljastettiin muistolaatta 1960 ja patsas 1983 Kuopiossa. Larin Paraske sai myös yhdessä Adolf Neoviuksen kanssa muistomedaljongin Porvooseen 1983, sillä Paraske asui Porvoossa joitakin vuosia, kun Neovius tallensi häneltä kalevalaista runonlauluaineistoa. Vielä on syytä mainita Helsingissä Miina Sillanpäälle vuonna 1968 pystytetty patsas. Tämä lista naisille pystytetyistä muistomerkeistä Suomessa ei ole täysin kattava, mutta kylläkin suuntaa antava.

Naisille pystytetyt tai omistetut muistomerkit ovat edelleen vähälukuisempia kuin miehille omistetut. Voidaankin kysyä, mitä naisten on tehtävä saadakseen muistomerkin. Mitkä ovat ne saavutukset, joilla naiset ansaitsevat tulla kansakunnallisesti muistetuiksi? Julkisen muistamisen kulttuurin osaksi muistolaatan tai patsaan välityksellä tulleet suomalaiset naiset ovat olleet kirjailijoita, taiteilijoita tai joissakin tapauksissa poliitikoita. Heitä voisi olla enemmänkin, mutta julkinen muistaminen on ollut vähintäänkin niukkaa. Näin on ollut myös naisten biografioiden suhteen.⁸

Muistamisen muutos ajassa

Muistomerkkiensä kautta 1900-luvun suomalainen yhteiskunta on tuonut esille käsityksensä menneisyydestään, jonka poliittiset ja kulttuuriset muutokset tulevat esille erilaisissa muistomerkeissä. Koska muisti on jatkuvassa muutoksessa, yhteiskunnallisen ja poliittisen muistin muutokset osaltaan ilmentävät prosessia, jota Brockmeier kutsuu muistikriisiksi.⁹ Myös suomalainen yhteiskunta samalla muistaa ja unohtaa – muisti ja unohtaminen ovat saman kolikon eri puoliskot – mutta unohtamisen ja muistamisen kohteet

muuttuvat ajassa. Muistomerkit ilmentävät syvällisesti sitä, miten yhteiskunnat luovat tarinaa menneisyydestään ja siihen vaikuttaneista henkilöistä – siis kertomusta kansakunnan menneisyydestä senhetkisessä nykyisyydessä. Poliitiikka vaikuttaa näissä usein kiveen hakatuissa kertomuksissa, määritellen minkälaisia tarinoita kerrotaan, keitä otetaan mukaan ja keitä jätetään näiden ulkopuolelle.¹⁰ Brockmeierin mukaan julkinen, kulttuurinen muisti heijastelee nykyisyydessä muistikriisin mukanaan tuomaa pysyvän menneisyyskäsityksen katoamista.¹¹

Suomalaista kulttuurista muistia ovat osaltaan myös postilaitoksen julkaisemat kuvalliset postimerkit, joiden kuva-aiheet valtioneuvosto hyväksyi. Se, että 1920- ja 1930-luvulla ei paria poikkeusta lukuun ottamatta paljastettu patsaita suomalaisille naisille, vertautuu oivallisesti kuvamerkkien aiheisiin ennen toista maailmansotaa. Ensimmäiset kuvamerkit julkaistiin 1929, jonka jälkeen posti on julkaissut kuvamerkkejä vuosittain. Ennen talvisodan syttymistä postilaitos ja Punainen Risti julkaisivat yhteensä 61 kuva-aiheista postimerkkiä; 20 merkin aiheena oli joko historiallinen tai tuolloin elossa ollut henkilö. Koska valtioneuvosto hyväksyi postimerkkien kuva-aiheet, voidaan merkkien katsoa ilmentävän Suomen virallista ikonografiaa, jonka avulla kerrottiin yhden aikakauden tarinaa Suomesta valtiona ja sen historiasta. Merkit kuvastivat myös sitä, kenen tuolloin katsottiin kuuluvan historialliseen suomalaisuuteen, siis keitä me suomalaiset tuolloin olimme. ”Me” olimme kaikki miehiä. Suomen valtion viralliseen ikonografiaan ei tuolloin mahtunut yhtään naista tai lasta esittävää postimerkkiä, saati etniseen vähemmistöön kuuluvaa suomalaista.¹² Näin ollen sekä ennen toista maailmansotaa pystytetyt historiallisia henkilöitä kuvaavat patsaat että aikakauden postimerkit kertovat sisällissodan voittaneen, 1920- ja 1930-luvun valkoisen Suomen itseymmärryksestä. Siitäkin huolimatta, että maassa oli yleinen ja yhtäläinen äänioikeus, tämä käsitys oli hyvin sukupuolittunut – miehinen. Voidaankin sanoa, että niin muistopatsaiden pystyttäminen kuin postimerkkien julkaiseminenkin olivat selkeästi ylhäältä alaspäin johdettua toimintaa, siis kulttuurisen ja poliittisen muistin luomista, mutta myös nimenomaan miehisen kansallisdentiteetin ja -tunteen kehittämistä.¹³

Pystymme katsomaan menneeseen ja toteamaan, että kansallista historiaamme kirjoittivat ja kuvittivat pitkään miehet, jotka rakensivat narratiivit miehiseksi. Vaikka naisten toimijuus on noussut tutkimuskohteeksi ja meillä on tietoa naisten toiminnasta eri elämänaioilla eri vuosisadoilla, se riittää

harvoin nostamaan yksittäisiä naisia sellaiselle yleisen tietoisuuden tasolle, että heille pystytettäisiin muistomerkkejä.

Sirpa Aalto on Skandinavian keskiajan historian dosentti Oulun yliopistossa. Hän on tutkimuksissaan keskittynyt käyttämään muinaisislanninkielistä saagakirjallisuutta lähteenä tutkiessaan toiseutta ja saagoja osana keskiaikaista historiografiaa Norjassa ja Islannissa. Viimeisimpänä hän on tutkinut saagojen suhdetta pseudohistoriaan, medievalismin ilmenemistä suomalaisissa muistomerkeissä ja sukupuoliroolien ilmentymistä Jómsvíkinga sagassa.

Timo Ylimaunu on historiallisen arkeologian yliopistonlehtori ja dosentti Oulun yliopistossa. Hän on tutkinut varhaismodernia, pohjoista kaupungistumiskehitystä ja 1800- ja 1900-lukujen kaupunkitilojen materiaalisia ilmentymiä. Hänen erityisenä kiinnostuksensa kohteenaan on materiaalsen muistin vaikutukset erilaisissa paikoissa, miten paikat ylläpitävät muistia ja miten tuo vaikutus ilmenee materiaalisessa kulttuurissa. Viime vuosina Ylimaunu on keskittynyt erilaisten muistomerkkien tutkimuksiin ja tehnyt tutkimusyhteistyötä Paul R. Mullinsin kanssa tutkiessaan sekä Suomen että Yhdysvaltojen sisällissotien hävinneiden osapuolien muistomerkkejä ja muistinpaikkoja.

Viitteet

- 1 Kinnunen 2012.
- 2 Aalto & Ylimaunu 2022.
- 3 Heikkilä 2022.
- 4 Kaiku 1935, 5.
- 5 DF 1433.
- 6 Kaiku 1928, 2; Oulun Kokoomusnaiset r.y.
- 7 Kaiku 1928, 2.
- 8 Kinnunen 2012, 391.
- 9 Brockmeier 2002.
- 10 Brockmeier 2002, 33; myös Assmann 2008.
- 11 Brockmeier 2002, 19.
- 12 Ylimaunu 2005.
- 13 Assmann 2006, 215–216, 221.

Lähteet ja kirjallisuus

- Aalto, Sirpa, ja Timo Ylimaunu. "Memorializing the Finnish Medieval Past." Teoksessa *Medievalism in Finland and Russia: identity and community after the Cold War*, toimittanut Reima Välimäki. London: Bloomsbury, 2022.
- Assmann, Aleida. "Memory, Individual and Collective." Teoksessa *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*, toimittaneet Robert E. Goodin ja Charles Tilley, 210–224. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Assmann, Jan. "Communicative and Cultural Memory." Teoksessa *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, toimittaneet Astrid Erll ja Ansgar Nünning, 109–118. Berlin/New York: de Gruyter, 2008.
- Brockmeier, Jens. "Remembering and Forgetting: Narrative as Cultural Memory." *Culture & Psychology* 8, no. 1 (2002): 15–43. <https://doi.org/10.1177/1354067X0281002>
- Diplomatarium Fennicum* (DF) 1433. <https://df.narc.fi/document/1433>. Haettu 27.8.2023.
- Heikkilä, Tuomas. *Lalli – kansallismurhaajan muotokuva*. Helsinki: Tammi, 2022.
- Kaiku 1928. "Saara Wacklinin muistopatsas paljastettiin eilen." *Kaiku* 125, 01.06.1928, 1–2.
- Kaiku 1935. "Pohjoispohjanmaan historialliset muistot." *Kaiku* 4, 6.1.1935, 5.
- Oulun Kokoomusnaiset ry.
<https://oulunkokoomusnaisettry.kokoomus.net/historiaa/kulttuuritoiminta/sara-wacklinin-patsas/>. Haettu 20.8.2023.
- Kinnunen, Tiina. "Mainioita naisia: pienoiselämäkerrat autonomian ajan historiapolitiikassa." *Historiallinen Aikakauskirja* 110, no. 4 (2012): 390–400.
- Ylimaunu, Timo. "Postimerkit ja identiteetti – kuva suomalaisesta yhteiskunnasta 1930-luvulta." *Tabellarius* 7 (2005): 84–101.